

Bloedlanden

Van Timothy Snyder verscheen eveneens bij uitgeverij Ambo

De rode prins

Timothy Snyder

Bloedlanden

Europa tussen Hitler en Stalin

Vertaald door
Patty Adelaar en
Ton Heuvelmans

Ambo|Amsterdam

ISBN 978 90 263 2120 7

© 2010 Timothy Snyder

© 2011 Nederlandse vertaling Ambo | Anthos *uitgevers*, Amsterdam,
Patty Adelaar en Ton Heuvelmans

Oorspronkelijke titel *Bloodlands. Europe Between Hitler and Stalin*

Oorspronkelijke uitgever Perseus Books

Published in arrangement with Perseus Books, a Member of the Perseus Books Group

Omslagontwerp Studio Jan de Boer

Omslagillustratie © ullstein bild (Gdansk, 1945)

Foto auteur Michael Marsland

Verspreiding voor België:

Veen Bosch & Keuning uitgevers n.v., Antwerpen

INHOUD

Voorwoord: Europa	9
Inleiding: Hitler en Stalin	25
1 De Sovjethongersnoden	49
2 Klassenterreur	95
3 Nationale terreur	131
4 Het Europa van Molotov-Ribbentrop	166
5 De economie van de apocalyps	210
6 Een definitieve oplossing	249
7 Holocaust en wraak	294
8 De doodsfabrieken van de nazi's	329
9 Verzet en verbranding	359
10 Etnische zuiveringen	402
11 Stalinistisch antisemitisme	433
Conclusie: menselijkheid	483
Aantallen en terminologie	521
Samenvatting	528
Dankbetuigingen	531
Bibliografie	535
Noten	573
Register	619

je gouden haar Margarete
je asgrauwe haar Shulamit

– PAUL CELAN, ‘DODENFUGA’

Alles vloeit, alles verandert.
Je kunt niet twee keer op hetzelfde gevangenentransport.

– VASILY GROSSMAN, *ALLES STROOMT*

Een vreemde verdronk alleen in de Zwarte Zee
Niemand die zijn gebeden om vergeving hoorde.

– ‘STORM OP DE ZWARTE ZEE’, OEKRAÏENS VOLKSLIED

Hele steden verdwijnen. In plaats van de natuur
Slechts een wit schild om het niet-bestaan te weerleggen.

– TOMAS VENCLOVA, ‘HET SCHILD VAN ACHILLES’

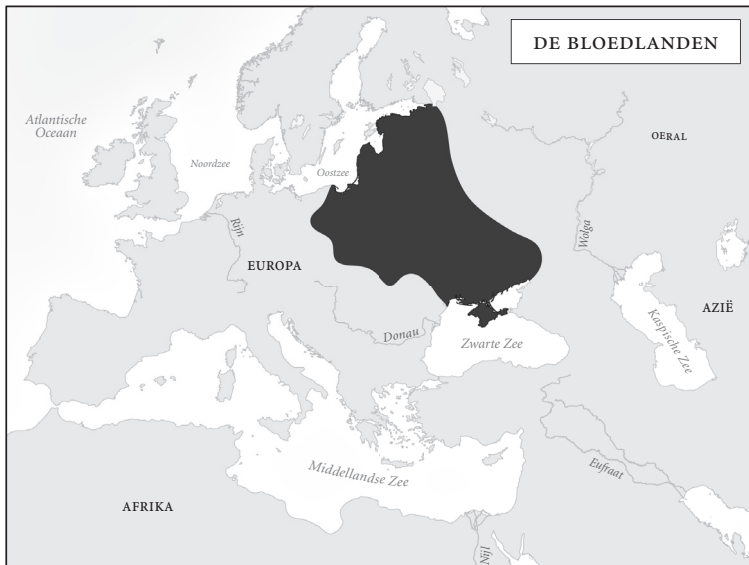
VOORWOORD

EUROPA

‘Nu blijven we leven!’ Dat had het hongerige jongetje vaak gezegd als hij met wankel stapjes langs de stille kant van de weg of door de lege velden liep. Maar het voedsel dat hij zag bestond alleen in zijn verbeelding. Al het graan was weggehaald in een harteloze campagne van gedwongen voedselafdracht, waarmee het tijdperk van de massamoorden in Europa begon. Het was 1933 en Josef Stalin was doelbewust bezig de Sovjetrepubliek Oekraïne uit te hongeren. Dat jongetje ging dood, evenals meer dan drie miljoen andere mensen. ‘Ik zal haar ontmoeten,’ zei een jonge Sovjetman over zijn vrouw, ‘onder de grond.’ Hij had gelijk; nadat zij was doodgeschoten was het zijn beurt, en ze werden begraven als twee van de zevenhonderdduizend slachtoffers van Stalins Grote Terreur in 1937 en 1938. ‘Ze vroegen om mijn trouwring, die ik...’ De Poolse officier brak zijn dagboek af vlak voordat hij in 1940 door de geheime Sovjetpolitie werd geëxecuteerd. Hij was een van de ongeveer tweehonderdduizend Polen die aan het begin van de Tweede Wereldoorlog door de Sovjets of de Duitsers zijn doodgeschoten, toen nazi-Duitsland en de Sovjet-Unie samen zijn land hadden bezet. Eind 1941 stopte een elfjarig Russisch meisje in Leningrad met haar eigen bescheiden dagboekje: ‘Alleen Tanja is er nog.’ Adolf Hitler had Stalin verraden en haar stad werd door de Duitsers belegerd; haar familie behoorde tot de vier miljoen Sovjetburgers die door de Duitsers zijn uitgehongerd. De zomer daarop schreef een twaalfjarig Joods meisje in Wit-Rusland een laatste brief aan haar vader: ‘Ik zeg u gedag voordat ik doodga. Ik ben erg bang om zo dood te gaan, want ze gooien kleine kinderen levend in de massagraven.’ Zij was een van de meer dan vijf miljoen Joden die door de Duitsers werden vergast of doodgeschoten.

In het midden van de twintigste eeuw zijn in Midden-Europa door de nazi's en het Sovjetregime zo'n veertien miljoen mensen vermoord. Het gebied waar al die slachtoffers vielen, de bloedlanden, strekt zich uit van het midden van Polen tot het westen van Rusland en loopt door Oekraïne via Wit-Rusland naar de Baltische Staten. In de periode waarin het nationaalsocialisme en het stalinisme vaste grond onder de voeten kregen (1933-1938), tijdens de gezamenlijke bezetting van Polen door Duitsland en de Sovjet-Unie (1939-1941) en in de daaropvolgende oorlog tussen die twee landen (1941-1945), werd dit gebied geteisterd door geweld in een mate en vorm die in de geschiedenis ongekend was. De slachtoffers waren voornamelijk Joden, Wit-Russen, Oekraïners, Polen, Russen en inwoners van de Baltische staten, de oorspronkelijke bevolking van die landen. Deze veertien miljoen mensen werden vermoord in de loop van slechts twaalf jaar, tussen 1933 en 1945, de periode dat Hitler en Stalin allebei aan de macht waren. Hoewel hun vaderland halverwege deze periode veranderde in een slagveld, waren al die mensen niet zozeer oorlogsslachtoffers als wel slachtoffers van een doelbewust op moord gericht beleid. In de geschiedenis is de Tweede Wereldoorlog het conflict waarbij de meeste doden zijn gevallen en ongeveer de helft van alle slachtoffers in die oorlog, op alle slagvelden en over de hele wereld, stierf hier, in dit gebied, in de bloedlanden. Toch was geen van die veertien miljoen vermoorde mensen een militair in actieve dienst. De meesten waren vrouwen, kinderen en bejaarden; niemand was gewapend; velen werden beroofd van al hun bezittingen, met inbegrip van hun kleren.

Auschwitz is de bekendste executieplaats van de bloedlanden. Tegenwoordig is Auschwitz het symbool voor de Holocaust, en staat de Holocaust voor het grootste kwaad van een eeuw. Toch hadden degenen die als arbeider in Auschwitz werden geregistreerd nog een kans om het te overleven; die naam is bekend geworden dankzij memoires en romans die door overlevenden zijn geschreven. Veel meer Joden, en met name Poolse Joden, zijn in de andere Duitse doodsfabrieken vergast, waarin vrijwel iedereen is omgekomen en waarvan de namen veel minder bekend zijn: Treblinka, Chelmno, Sobibór, Bełżec. Nog veel meer Joden – Poolse, Sovjet- of Baltische Joden – werden doodgeschoten in greppels

of kuilen. De meesten van hen stierven dicht bij hun woonplaats, in het bezette Polen, Litouwen of Letland, of in de Sovjetrepublieken Oekraïne of Wit-Rusland. De Duitsers brachten Joden van elders naar de bloedlanden om ze daar te doden. Met de trein arriveerden in Auschwitz Joden uit Hongarije, Tsjecho-Slowakije, Frankrijk, Nederland, Griekenland, België, Joegoslavië, Italië en Noorwegen. Duitse Joden werden eerst naar de steden van de bloedlanden gedeporteerd, naar Łódź, Kanaas, Minsk of Warschau, voordat ze werden doodgeschoten of vergast. De mensen die in het huizenblok woonden waar ik nu zit te schrijven, in het negende district van Wenen, werden gedeporteerd naar Auschwitz, Sobibór, Treblinka en Riga, allemaal plaatsen in de bloedlanden.

De Duitse massamoord op de Joden vond plaats in het bezette Polen, Litouwen of Letland en in de Sovjet-Unie, niet in Duitsland zelf. Hitler was een antisemitische politicus in een land met een kleine Joodse gemeenschap. Toen Hitler in 1933 rijkskanselier werd, maakten Joden minder dan één procent uit van de Duitse bevolking en aan het begin van de Tweede Wereldoorlog was het nog ongeveer een kwart procent. In de eerste zes jaar van de regering van Hitler was het Duitse Joden toegestaan om te emigreren (onder vernederende en verpauperende om-

standigheden). De meeste Duitse Joden die erbij waren toen Hitler in 1933 de verkiezingen won, zijn een natuurlijke dood gestorven. De moord op 165.000 Duitse Joden was op zichzelf een afgrijselijke misdaad, maar het is maar een heel klein deel van de tragedie van de Europese Joden: minder dan drie procent van de doden van de Holocaust. Pas toen nazi-Duitsland in 1939 Polen en in 1941 de Sovjet-Unie bezette, kwam Hitler met zijn wensdroom om de Joden in Europa uit te roeien in aanraking met de twee grootste populaties van Europese Joden. Zijn streven om de Joden in Europa uit te roeien kon hij alleen verwezenlijken in de delen van Europa waar Joden woonden.

De Holocaust stelt Duitse plannen in de schaduw waarin zelfs nog meer doden waren opgenomen. Hitler wilde niet alleen de Joden uitroeien, hij wilde ook Polen en de Sovjet-Unie als staat vernietigen, hun heersende klassen elimineren en tientallen miljoenen Slaven doden (Russen, Oekraïners, Wit-Russen en Polen). Als de Duitse oorlog tegen de USSR volgens plan was verlopen, zouden er in de eerste winter dertig miljoen burgers zijn verhongerd en waren er daarna nog eens tientallen miljoenen verbannen, gedood, geassimileerd of gedwongen tewerkgesteld. Hoewel die plannen nooit zijn gerealiseerd, geven ze wel aan wat de morele uitgangspunten waren van het Duitse bezettingsbeleid in het oosten. De Duitsers hebben in de oorlog ongeveer evenveel niet-Joden als Joden vermoord, voornamelijk door het uithongeren van Sovjet-krijgsgevangenen (meer dan drie miljoen) en inwoners van belegerde steden (meer dan een miljoen), of door het doodschieten van burgers als 'vergeldingsmaatregel' (bijna een miljoen mensen, voornamelijk Wit-Russen en Polen).

In de Tweede Wereldoorlog heeft de Sovjet-Unie Duitsland aan het oostfront verslagen, waarvoor miljoenen Stalin dankbaar waren en wat hem een belangrijke rol gaf bij de besluiten hoe Europa na de oorlog werd ingericht. Toch was Stalins staat van dienst wat massamoord betreft bijna even indrukwekkend als die van Hitler. In vreedstijd was hij zelfs veel erger. Met als argument dat hij de Sovjet-Unie moest verdedigen en moderniseren, liet Stalin in de jaren dertig miljoenen mensen verhongeren en driekwart miljoen mensen doodschieten. Bij het doden van zijn burgers ging Stalin niet minder doelmatig te werk dan Hitler bij burgers van andere landen. Van de veertien miljoen mensen die tussen

1933 en 1945 in de bloedlanden doelbewust werden vermoord, komt een derde voor rekening van de Sovjets.

Dit boek is een geschiedenis van politieke massamoord. De veertien miljoen doden waren allemaal het slachtoffer van een moordzuchtig Sovjet- of nazibeleid, vaak ook van een wisselwerking tussen de Sovjet-Unie en nazi-Duitsland, maar nooit slachtoffer van de oorlog tussen die twee. Een kwart van hen werd zelfs al vermoord voordat de Tweede Wereldoorlog begon. Nog eens tweehonderdduizend stierven tussen 1939 en 1941, toen nazi-Duitsland en de Sovjet-Unie als bondgenoten samenwerkten aan een nieuw Europa. Het doden van die veertien miljoen mensen was soms onderdeel van economische plannen of iets wat uit economische overwegingen versneld werd uitgevoerd, maar het kwam strikt genomen niet voort uit een economische noodzaak. Stalin wist wat er zou gebeuren toen hij in 1933 het voedsel afpakte van de hongerende boeren in Oekraïne, en ook Hitler wist wat hij kon verwachten toen hij acht jaar later de Sovjetkrijgsgevangenen voedsel onthield. In beide gevallen stierven meer dan drie miljoen mensen. De honderdduizenden Sovjetboeren en Sovjetarbeiders die in 1937 en 1938 tijdens de Grote Terreur werden doodgeschoten, waren het slachtoffer van uitdrukkelijke opdrachten van Stalin, zoals de miljoenen Joden die tussen 1941 en 1945 werden doodgeschoten en vergast, het slachtoffer waren van doelbewust beleid van Hitler.

De oorlog veranderde wel de balans in het doden. In de jaren dertig was de Sovjet-Unie de enige staat in Europa die massamoord tot beleid verheven had. Vóór de Tweede Wereldoorlog, in de eerste zesenhalf jaar nadat Hitler aan de macht was gekomen, werden door het naziregime niet meer dan ongeveer tienduizend mensen vermoord. Het stalinistische regime had toen al miljoenen mensen uitgehongerd en bijna een miljoen mensen doodgeschoten. Tussen 1939 en 1941 begon de Duitse massamoord die van de Sovjets te evenaren, nadat Stalin had toegelaten dat Hitler een oorlog begon. In september 1939 vielen de Wehrmacht en het Rode Leger allebei Polen binnen; Duitse en Sovjetdiplomaten tekenden een grens- en vriendschapsverdrag en de gezamenlijke strijdkrachten van de Duitsers en Sovjets hielden dit land bijna twee jaar lang bezet. Nadat de Duitsers hun rijk naar het westen hadden uitgebreid door

Noorwegen, Denemarken, de Lage Landen en Frankrijk binnen te vallen, annexeerden de Sovjets Litouwen, Letland, Estland en het noordoosten van Roemenië. Beide regimes hebben tienduizenden hoogopgeleide Poolse burgers geëxecuteerd, terwijl honderduizenden van hen werden gedeporteerd. Voor Stalin was deze omvangrijke onderdrukking een voortzetting van oud beleid in nieuwe landen, maar voor Hitler was het een doorbraak.

De ergste moordpartijen begonnen toen Hitler Stalin had verraden en Duitse strijdkrachten in juni 1941 de kort daarvoor uitgebreide Sovjet-Unie binnentrokken. Hoewel de Tweede Wereldoorlog in september 1939 was begonnen met de gezamenlijke invasie van Polen door Duitsers en Sovjets, vond de overweldigende meerderheid van de moordpartijen in die oorlog pas plaats na die tweede invasie. In de Sovjetrepublieken Oekraïne en Wit-Rusland en in het gebied rond Leningrad, waar het stalinistische regime in de daaraan voorafgaande acht jaar al zo'n vier miljoen mensen had uitgehongerd en doodgeschoten, wisten de Duitse strijdkrachten er in de helft van die tijd zelfs nog meer uit te hongeren en dood te schieten. Meteen na de invasie liet de Wehrmacht zijn Sovjetgevangenen verhongeren en begonnen speciaal daarvoor geformeerde groepen, de *Einsatzgruppen*, met het doodschietsen van politieke vijanden en Joden. In samenwerking met de Duitse ordepolitie, de Waffen-SS en de Wehrmacht, en met steun van plaatselijke hulppolitie en burgermilities, begonnen de Einsatzgruppen die zomer aan het uitroeien van Joodse gemeenschappen als zodanig.

De bloedlanden waren het gebied waar de meeste Europese Joden woonden, waar de uitbreidingsplannen van Hitler en Stalin elkaar overlaptten, waar de Wehrmacht en het Rode Leger vochten, en waar de НКВД van de Sovjets en de Duitse SS hun krachten bundelden. De meeste executieplaatsen bevonden zich in de bloedlanden; in de politieke geografie van de jaren dertig en begin jaren veertig waren dat Polen, de Baltische Staten, de Sovjetrepublieken Wit-Rusland en Oekraïne, en het westelijke grensgebied van de Sovjetrepubliek Rusland. De misdaden van Stalin worden meestal met Rusland geassocieerd en die van Hitler met Duits-

